

Fedeles Tamás

„E földi hazát örök és mennyei palotával elcserélni”¹

Szemponatok a késő középkori főúri vallásosság vizsgálatához

“Exchanging this earthly homeland for a divine palace”. Viewpoints to the investigation of aristocratic religiosity during the Late Mediaeval Period

The study of religiosity in the late Middle Ages forms traditionally an essential segment connected to the international Medieval Studies. Through the competence of divergent fields of studies such as theology, comparative history of religion, sociology, history of literature, psychology, anthropology, archaeology, art history as well as the study of history, it can be considered to be a genuine interdisciplinary field of research. However, several analysis have made it explicit that the religiosity of the Medieval Period cannot be represented in itself, but the religious behaviour of certain people and certain social groups can be studied and described. In this present study, I survey and discuss the viewpoints which have been elaborated to the analysis of aristocratic devoutness in the Late Mediaeval Hungary.

„Meggondolván a halandó és csalárd világot, hogy nem sok ideig maradandó, de az ő követőivel egyetemben igen hamar, mint a folyó víz elmúlandó, mely világ gyakorta a tudatlanokat az ő hízlekedésével megcsalván nagy nyavalyás keserűségekre szokta levetni. Meggondolván viszont az mennyei hazának gyönyörűsége nyugodalmát, mely vég nélkül megmaradandó, akarom azért a szentséges Úr teste vételével a rothadó testet az örökkévalóval és az elmúlandót vég nélkül valóval elváltoztatni, és e földi hazát örök és mennyei palotával elcserélni.” – olvashatjuk Csáki Benedek 1490-ben, Adorján várában kelt testamentumában.² A földi élet múlandósága és az égi paradicsom elérésének reménye azonban nem csupán a sorsfordító pillanatokban foglalkoztatta a középkor emberét, hiszen a nyugati kultúrkörben születésétől kezdve meghatározó volt számára a keresztény életszemlélet. Az egyház intézményei révén stabilitást jelentett, a kápolnák, templomok, kolostorok, bazilikák fontos tájékozási pontként szolgáltak a mindennapokban.

---

¹ CsÁKY I/1. 471-472. – A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 Nemzeti Kiválóság Program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² CsÁKY I/1. 471-472.

A vallásosságot alapvetően a családban tanult minták határozták meg, melyek magától értetődően a familia mindenkori társadalmi státuszához igazodtak.³

A középkori laikus (népi) vallásosság (*popular piety*) az utóbbi évtizedekben a medievisztika egyik fontos kutatási területévé vált Európa-szerte.⁴ A különböző tudományterületek, így a teológia, az összehasonlító vallástörténet, a szociológia, az irodalomtörténet, a pszichológia, a néprajz, a művészettörténet, a történettudomány illetékessége révén egy valódi interdiszciplináris kutatási területnek tekinthetjük. Noha a vonatkozó elemzések egyértelművé tették, hogy a vallásosság a maga valójában nem ragadható meg, azonban az egyes emberek, társadalmi csoportok vallásos magatartása vizsgálható, leírható.⁵ A témakörben Pásztor Lajos összefoglaló munkáját (1940)⁶ követően Magyarországon is több publikáció látott napvilágot,⁷ ám e munkák elsősorban a városi polgárság devócióját vették górcső alá. A magyar nemesek és bárók személyes vallásossága mindaddig csak néhány esetben keltette fel a hazai kutatók érdeklődését,⁸ illetőleg mindössze a kérdéskör bizonyos elemeit érintették (pl. zarándoklatok, síremlékek).⁹ Az eddigi részeredmények mindazonáltal egyértelműen jelzik, hogy a középkori magyar főnemesek vallásosságát célzó szisztematikus vizsgálódások új összefüggésekre irányíthatják a figyelmet, s a várható eredmények jelentős mértékben kiegészíthetők, módosíthatják korábbi felületes ismereteinket. Tanulmányomban a 15–16. századi magyar főúri devóció kutatásának szempontrendszerét tekintem át, mely kiindulópontként szolgál a téma majdani komplex bemutatásához. Az egyes elemzési kategóriákat az általános jellemzők bemutatásán túl egy-egy konkrét példával is igyekszem megvilágítani.

Források

A téma elsődleges forrásbázisát természetesen az írott kútfők alkotják, melyek közül a fennmaradt hazai okleveles anyag jelenti az origót. Tekintve, hogy

³ SCHREINER 1992. 62–63.

⁴ Néhány példa a teljesség igényét nélkülözve: VAUCHEZ 1993; DINZELBACHER–BAUER 1990; DINZELBACHER 1990; MOELLER 1991; SCHREINER 1992; SWANSON 1995; SWANSON 2006; HAMM 2011. A téma népszerűségét mutatja az „Umsonst ist der Tod” címmel, 2013 őszén megnyílt tárlat, mely a reformációt közvetlen megelőző évtizedek mindennapi vallásosságát mutatja be Közép-Németországra koncentrálva. A 2015 februárjáig látható vándorkiállításához (Mülhausen, Lipcse, Magdeburg) készült impozáns katalógus a vonatkozó kutatások legfrissebb eredményeibe nyújt bepillantást. KÜHNE–BÜNZ–MÜLLER 2013.

⁵ MOLITOR 1976; HAMM 1977.

⁶ PÁSZTOR 2000 (reprint).

⁷ PL. CEVINS 2003; ROMHÁNYI 2004; MAJOROSSY 2005; ERDÉLYI 2012.

⁸ PL. KURCZ 1988. 146–161; SZOVÁK 1998; CEVINS–KOSZTA 2000; DVOŘÁKOVÁ 2009. 299–325.; FEDELES 2011.

⁹ PL. CSUKOVITS 2003; FEDELES 2008; LŐVEI 2009.

a diplomák mindig egy-egy jogi tény rögzítése céljából keletkeztek, leginkább a különböző egyházi intézményeknek tett kegyes adományokról, a számukra biztosított kiváltságokról kiállított okiratok, valamint az írásba foglalt végakaratok foghatók vallatóra. A főúri vallásossággal kapcsolatban azonban nem olyan kedvezőek a forrásadottságok, mint a városi polgárság esetében, melyet leginkább a fennmaradt végrendeletek aránya szemléltet.¹⁰ Míg az 1526 előtti időszakból megközelítőleg 2000 polgári testamentum ismert, addig a nemesi végrendeletek arányaiban jóval elmaradnak ettől, mintegy 100-ra becsülhetők.¹¹ A korunkra maradt főúri végrendeletek száma pedig még ennél is csekélyebb, melyet Kubinyi András vizsgálata jól tükröz. Az általa a Jagelló-korra összegyűjtött 50 főúri és nemesi testamentumból mindössze 13 (26%) köthető az arisztokráciához.¹² A mennyiségi mutatók mellett az előnyös helyzet abban is megmutatkozik, hogy a polgárok végakaratait tartalmazó okiratok másolatait általában a városi kancellárián egy önálló kötetben (*protocollum testamentorum*) rögzítették, míg a főúri testamentumok tekintetében nem rendelkezünk hasonló korpusssal. A szerzetesi közösségek, elsősorban a pálosok és a ferencesek előjáróinak azon kiadványait is vizsgálnunk kell, melyekben a rend patrónusait támogatásukat viszonzandó, a közösség lelki javaiban részesítették, s felvették a rend konfraternitásába.¹³

Az említetteken túl a *Vatikáni Titkos Levéltár*, valamint az *Archivio della Penitenzieria Apostolica* dokumentumai is értékes adatokat tartalmaznak a vizsgált témakör vonatkozásában. Elsősorban a Szentszék illetékességi körébe tartozó különböző engedélyekért, kiváltságokért benyújtott folyamodványok (*supplicationes*) szisztematikus vizsgálata kecsegtethet eredményekkel, amint ezt Újlaki Miklós boszniai király 1475-ös római zárandoklatának elemzése is alátámasztotta.¹⁴ A búcsújárással kapcsolatban a velencei, a francia és a spanyol levéltárak anyagai is szolgáltathatnak információkat.¹⁵ A Velencei Köztársaság egyik státuskönyvének bejegyzéséből értesülhetünk például arról, hogy Marcali Imre, Stiborci Stibor és Perényi János szentföldi peregrinációra indultak (1429).¹⁶

Az okleveles anyag mellett a hazai és külföldi elbeszélő források, valamint a liturgikus könyvek is hasznos adatokat tartalmazhatnak. A narratív munkák közül említhető – többek között – Konrad Sperfogel lőcsei városbíró *diariuma*, melyben Szapolyai István özvegyének, Tescheni Hedvig hercegnőnek gyász-

¹⁰ A végrendeletekre l. SOLYMOSSI 1974; KUBINYI 1999; SOLYMOSSI 1999; MAJOROSSY–SZENDE 2010.

¹¹ MAJOROSSY–SZENDE 2010. 6.

¹² KUBINYI 1999. 331. Eddigi kutatásaim során 30 arisztokrata végrendeletét gyűjtöttem össze az 1411 és az 1531 közötti időszakból.

¹³ Pl. DL 9912, 16869, 37898, 39172, DF 288304.

¹⁴ FEDELES 2008.

¹⁵ E középkori magyar zárandokokra vonatkozó forrásokra l. CSUKOVITS 2003. 12–22.

¹⁶ WENZEL 1854. 474.

szertartásáról (is) tudósított,¹⁷ vagy Jacopo Poggio firenzei humanista Ozorai Pipórol készítet biográfiája, melyben a szerző a Zsigmond-kori főúr vallássosságáról is részletesen megemlékezett.¹⁸ Gyöngyösi Gergely pálos generális rendtörténeti munkája ugyancsak megkerülhetetlen, ugyanis – amint jól ismert – az egyes kolostorokról készített összeállításában a patrónusokat és adományait is felsorolta, mely információk sok esetben mára már elpusztult kútfőkből származnak.¹⁹ A szakrális rendeltetésű munkák közül ehelyütt kettőt emelek ki. Időrendben az első Kinizsi Pál özvegye, Magyar Benigna imádságos könyvei, melyet a Kinizsi alapította nagyvászsonyi pálos kolostorban másoltak számára a szerzetesek 1494 előtt.²⁰ Batthyány Boldizsár misekönyve pedig a 15–16. század fordulóján keletkezett, amely a főúr által mondatott-hallgatott magánmisek szövegét tartalmazza.²¹

A téma összetettségéből adódóan az írott források mellett a képi ábrázolások, a tárgyi és az építészeti emlékek vizsgálata sem hagyható figyelmen kívül. A templomokban elhelyezett táblaképek és a falfreskók, a különböző liturgikus kegyeszek, a síremlékek, a vallásos meggyőződésén túl reprezentációs célokat is szolgálhattak.²² Tari Lőrinc compostelai (1411–1412) és esetleges szentföldi útjának emlékét őrzi a névadó birtokon általa bővített Szent Mihály-templom. A templomhajó déli kapuzatán az épületkutatás során *in situ* felszínre került timpanonkő címerfaragványokat tartalmaz. A báró saját és felesége címere mellett a zarándoklata során elnyert világi lovagrendek jelvényeit is megjelenítették, jelesül a kasztíliai Pikkely és a ciprusi Kard rendeket, de ezeken túl természetesen a Luxemburgi Zsigmond iránti lojalitását kifejező *Societas Draconis* emblémája is látható.²³ Ernusz János bán, kincstartó készítette a mosóci plébániatemplom gótikus szárnyas oltárának Szentháromságot ábrázoló táblaképét (1471). Az első ismert, világi személy megrendelésére festett alkotás központi képén, egy baldachinos trónuson látható az Atyaisten ülő alakja, amint kezében a megfeszített Krisztus keresztjét tartja. Krisztus dicsfény övezte feje fölött a Szentlelket szimbolizáló fehér galamb, míg a kép alján, a trón két oldalán a donátor címere került ábrázolásra. Az oltárkép a főúr vallásos lelkülete mellett a kegyúri gondoskodást is kifejezi, ugyanis a település Blatnica vár uradalmához tartozott, melyet a báró Turóc megye ispáni hivatalához kapcsolódóan irányított.²⁴

¹⁷ ETE I. n. 29.

¹⁸ POGGIO 1987. 20-21.

¹⁹ GYÖNGYÖSI 1988.

²⁰ FESTETICS 1494. 1513-ban ugyancsak az említett kolostorban állítottak össze Benigna számára egy hasonló imádságos könyvet. CZECH 1513.

²¹ RADÓ 1941.

²² KURCZ 1988. 253-254.

²³ CABELLO 1987. I. 289, 294-295.; CABELLO 1993. 45-46. és 84. kép. A zarándoklat, reprezentáció és információáramlás összefüggéseire részletesen I. FEDELES 2014a.

²⁴ RADOCSAY 1955. 99-100.; TÖRÖK 2008. 421-422.; WEHLI 2012. 143.

1. kép. *GH mester: Szentháromság*
(1471, Magyar Nemzeti Galéria, Török 2008. 422, 10.9.a nyomán)

A kutatást a bárói méltóságot viselt személyekre, valamint családtagjaikra, elsősorban leszármazottaikra, hátrahagyott özvegyeikre terjesztem ki. Ami az elemzés időintervallumát illeti, döntően a 15. századtól az 1526-ig ívelő periódusra koncentrálok, ám a téma jellegéből adódóan a korszakhatárok nem jelentenek szigorú cezúrákat. A szocializációs folyamat részeként értelmezhető vallásos attitűd kialakítása, elsajátítása ugyanis eleve feltételezi az egyes nemzedékek között kimutatható „devocionális kontinuitást”, a hagyományok ápolását. Mindezt az Újlaki familia öt generáción át, a 14. század derekától egészen a család 1524-es kihalásáig, vizsgálható vallásossága kellően szemlélteti.²⁵ Hasonlóképpen érzékelteti mindezt a Héderváriak nádori ága utolsó tagjának, Ferenc nándorfehérvári bánnak a példája. A 15. század végén született báró ugyanis túlélte Mohácsot, s 1531 decemberében tett végrendeletet.²⁶ Természetesen e kegyes alapítványokról is rendelkező testamentum nem maradhat ki a vizsgálatból

²⁵ FEDELES 2011.

²⁶ HÉDERVÁRY II, n. 32.

mindössze azért, mivel a politikatörténeti szempontból korszakhatárként elfogadott 1526-os csatavesztést követően foglalták írásba.

Ami a téma megközelítését, ebből következőleg pedig az elemzés szempontrendszerének kialakítását illeti, előljáróban két megállapítást tehetünk. Magától értetődően egy-egy kérdés kutathatóságát alapvetően a rendelkezésre álló források mennyisége és minősége együttesen határozza meg. Az előzőekben felvázolt forrásadottságok azt sugallhatják, hogy e szempontból meglehetősen kedvező a helyzet, hiszen nagyon széles a vizsgálható kútfők spektruma. A látszólag igen változatos, különböző típusú korabeli emléanyag azonban – eddigi tapasztalataim alapján – csak nagyon kevés alkalommal teszi lehetővé egy-egy személy, család vallásosságának minden szegmensét felölelő bemutatását. Az üdítő kivételek közé tartoznak a már többször említett Újlakiak,²⁷ a Marcaliak,²⁸ a Garaiak,²⁹ valamint a firenzei származású Ozorai Pipó és családja.³⁰ Mindazonáltal a felsorolt famíliák egyik tagja kapcsán sem nyílik mód olyan nagy ívű összefoglalás elkészítésére, mint Nicolas Rolin burgund kancellár (†1462) esetében láthatjuk.³¹ Ennek hátterében döntően a korabeli hazai forrásanyag pusztulása áll, melyet a Jagelló-kor vallásos életének monográfusa, Pásztor Lajos a következőképpen fogalmazott meg: „A normális, a semmi rendkívüli eseményt fel nem mutató mindennapi élet igazi folyását azonban alig lehet megismerni. Nehezen hozzáférhető s többnyire más vonatkozású idegen anyagból kell az idetartozó szálakat kifejtteni. Az elmúlt századok életének nem a teljes képe, csak a kép egyes vonásai rögzítődtek meg irodalmi és művészeti emlékekben, s ezeknek is csak csekély hányada maradt ránk”³²

A másik előzetes megjegyzés a téma megismerési lehetőségére, pontosabban annak korlátaira vonatkozik. Személyes jellegéből adódóan a vallásosság sok részlete eleve rejtve marad, annak ellenére, hogy a végrendeletek, valamint a kegyes adományokról kiállított oklevelek gyakran a testálók, donátorok motivációira is utalnak. Az említett diplomák arengája, narrációja „hosszabb vagy rövidebb elmélkedésben foglalkozott a földi élet mulandóságával és a túlvilági boldogulással. Ez a bölcsekedő rész az egyház tanításának és a hívő ember felfogásának megfelelően a földi életet a túlvilági boldogsággal szembesítette.”³³ Mégis óvatosan kell közelítenünk e textusokhoz, mivel az esetenként sztereotípiává merevedett, szabatosan megfogalmazott gondolatok elsősorban az okleveleket megfogalmazó klerikusok teológiai felkészültségét, az egyház hívőkkel

²⁷ FEDELES 2011.

²⁸ CSUKOVITS 2003. 190–191. A család devóciójának részletes feldolgozását a közeljövőben tervezem elvégezni.

²⁹ L. Árvai Tünde tanulmányát e kötetben.

³⁰ FEDELES–PRAJDA 2014.

³¹ KAMP 1993.

³² PÁSZTOR 2000. 4–5.

³³ SOLYMOSSI 1999. 205.

szemben támasztott elvárásait tükrözték. Az írásba foglalt ideológiával természetesen a korszak embere teljes mértékben azonosult, mindössze arra kívántam rámutatni, hogy ezt helyette az egyháziak fogalmazták meg. Ennek szemléletes példáját nyújtja Frangepán Miklós misealapítvány (1426), melynek bevezető részében a mise gyümölcsseiről szóló rövid összefoglalás található.³⁴ Kevésbé valószínű ugyanis, hogy a feltehetőleg Aquinói Szent Tamás teológiai kézikönyve alapján leírt fejtegetést a vegliai comes kifejezett kérésére készítette volna a zenggi káptalan jegyzője, noha az alapító nyilvánvalóan jelentős kegyelemszerző hatásokat tulajdonított a szentmisének.

Mindemellett azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a rendelkezésre álló kútfők a korábbiaktól eltérő interpretációja jelentős új eredményeket hozhat a középkori devóció vonatkozásában, amint ezt a közelmúlt kutatásai igazolták.³⁵

A vizsgálat szempontjai

A kutatás előkészítése során az egyik legfontosabb feladat azon főbb kritériumok meghatározása volt, melyek alapján a tervezett nagyobb lélegzetű elemzés megvalósítható. A szempontrendszer kialakításában döntően az Újlakiak valóságáról készített tanulmányomban alkalmazott metodológiára támaszkodtam, melyet tovább finomítva állítottam fel a vizsgálati kategóriákat. Amint a kútfőkkel kapcsolatban röviden utaltam rá, a meglehetősen heterogén, egyenetlen eloszlású forrásanyag nem teszi lehetővé valamennyi meghatározott ismérv egyidejű elemzését a kiválasztott családok esetében. Ennek ellenére mégis úgy vélem, hogy e módszertant alapul véve elkészíthető a késő középkori magyar főúri réteg vallásosságának többretű analízise. A következőkben tehát az egyes szempontokat tekintem át, egy-egy példával illusztrálva.

Lélekváltság adományok, misealapítványok

Korszakunkban általánosan elterjedt gyakorlatnak számított, hogy az elkövetett vétkekért anyagi javakat ajánlottak fel az egyház számára a hívek. Ezek az adományok, melyeket összefoglalóan lélekváltságnak (*pro remedio anime, pro salute anime, pro refrigerio anime*) nevezünk,³⁶ az érdemszerző cselekedetek közé sorolhatók, melyekkel a lélek purgatóriumbeli szenvedésének idejét kívánták csökkenteni. A hívek, köztük a mágnások ugyanis az egyház közvetítésével szerették volna biztosítani saját és családtagjaik számára az üdvösséghez vezető utat (*via*

³⁴ FEJÉR X/6. 847.

³⁵ MENACHE 1990; FAULSTICH 1996; MEDIA 2011; FEDELES 2014a.

³⁶ MURARIK 1937; JARITZ 2010.

salutis). Éppen ezért – a közismert *do ut des*-elv alapján – az előkelők jelentős tőkeinvestícióval egyházi intézményeket alapítottak vagy támogattak, cserébe pedig elvárták, hogy klerikusok miséket mutassanak be értük és családtagjaikért, mindezzel saját emlékezetüket, valamint lelki üdvösségüket biztosítandó. Minthogy a szentmisének különösen nagy érdemszerző hatást tulajdonítottak, a magyar főurak között is megfigyelhetjük a misealapítványok népszerűségének késő középkori növekedését.³⁷ Ezek közül kiemelkedik az egyháziakkal szemben támasztott elvárásokat részletesen szabályozó Szapolyai alapítvány (1510).³⁸

Néhai Szapolyai István nádor (†1499) özvegye, valamint fiai a család temetkezőhelyén, a szepeshelyi Szent Márton-templomban, a főúr létesítette Szent Kereszt-kápolnának juttatott gazdag birtokadományok fejében a következőket írták elő. A kápolnaigazgatónak hat káplánjával és négy iskolással naponta el kellett énekelnie a *Placebo requiemet* és a halotti vecsernyét Szapolyai Imre és István nádorok sírjainál. A klerikusok vasárnap a Szentháromság tiszteletére, hétfőn az elhunytakért, kedden Szent Imrének, szerdán a bűnökért, csütörtökön Krisztus teste, pénteken Krisztus szenvedésére, szombaton pedig Szűz Mária tiszteletére celebráltak misét. A rektornak és a káplánoknak és meghatározott szándékú napi miséken felül a hét minden napján gyászmisét kellett mondaniuk. A kápolnaigazgató kötelességei közé tartozott e helyiség felszereléséről (gyertyák, bor, könyvek, kelyhek, ornátusok) való gondoskodás, valamint az épület állagának megőrzése. Káplánjaival vasár- és más ünnepnapokon, továbbá a keresztyárok napokon (*diebus Rogationum*) nyilvános körmenetet tartottak (*processionibus publici interesse debent*). Ünnepnapokon a káplánok az első és második vecsernyén körmenetben vonultak a kápolnából a templom szentélyébe. Ezen kívül a káplánok naponta elénekelték a Mária-zsolozsmát és a *matutinumot* három olvasmánnyal, valamint a *Placebo* antifónát.

Szerzetesrendek

A családi hagyományokat is tükröző monostor- és kolostoralapítások, a különböző szerzetesrendek támogatása ugyancsak a főúri vallásosság központi részét alkotta. Az úgynevezett „sajátmonostorok” a legfontosabb családi kultusközpontok közé tartoztak, hiszen a szerzetesi közösségek a família élő és elhunyt tagjaiért imádkoztak szüntelenül.³⁹ Ugyanakkor a saját alapítású szerzetesház sok esetben a család temetkezőhelyéül is szolgált, ami vallásos és reprezentatív szempontból egyaránt kiemelkedő jelentőségűnek tekinthető. E kategória vizsgálata kapcsán felmerülő kérdések közé tartoznak egyebek mellett a következők:

³⁷ A misealapítványokra összefoglalóan I. FEDELES 2014b.

³⁸ SZAPOLYAI n. 347.

³⁹ FÜGEDI 1991.

mely szerzetesrendeket preferálták a bárói családok? A familiák tradíciói mellett a korszak trendje (például az uralkodói alapítások mintaszerepe, a különböző társadalmi rétegeknél megfigyelhető tendenciák hatása) mennyire befolyásolta az egyes szerzetesi közösségekhez fűződő kapcsolatokat? Vajon a kései középkorban már kevésbé populáris rendek, mint például a bencések, premontreiek támogatói között kimutathatók-e mágnások?

E helyütt a firenzei eredetű Scolari család példáját emelem ki,⁴⁰ amely azért is érdekes, mivel egyrészt idegen, másrészt polgári származású familiáról van szó. E két tényező alapján pedig vélelmezhető, hogy mind az itáliai hagyományok, mind pedig a polgári gyökerek meghatározóak lehettek a család szerzetesi közösségekhez fűződő viszonyában. A Magyarországon Ozorai Pipóként ismert pénzügyi szakember, tehetséges katona és ügyes diplomata a 15. század első évtizedeiben a magyar bárói elit meghatározó tagja volt. Névadó, Tolna megyei birtokán, Ozorán több egyházi intézményt létesített és támogatott, köztük a Szűz Mária tiszteletére szentelt obszerváns ferences kolostort (1418). A rend szigorúbb ágával már a magyar király szolgálatában kerülhetett szorosabb kapcsolatba, ugyanis temesi ispáni hivatala révén működési területét elsősorban az ország déli területei képezték, ahol az első obszerváns szerzetesházak keletkeztek. Ugyanakkor a ferencesek szigorúbb ága a korabeli magyar főurak között is egyre nagyobb népszerűségnek örvendett, melyet a 14. század végétől megfigyelhető kolostoralapításai jeleznek. Ozorai alapítása tehát jól illeszkedik a korabeli trendekhez. A család és a ferencesek szoros kapcsolatát mutatja továbbá, hogy Pipó öccse, a kereskedőként Magyarországon is érdekeltséggel bíró Matteo a Firenze közelében lévő obszerváns templomban kívánt temetkezni. A familia ferencesekre irányuló megkülönböztetett figyelmében valószínűleg Sienai Szent Bernardin prédikációnak is szerepe lehetett, hiszen a kiváló szónok prédikációs Észak- és Közép-Itáliában nagy hatást gyakoroltak a vallási életre.

Egyértelműen szülővárossal, valamint a családi tradíciókkal magyarázhatjuk azonban a Scolari és a Kárpát-medencében csak a 17. század végén megtelepedett⁴¹ kamalduliak kapcsolatát. A bencés regulát követő szerzet egyik fontos itáliai monostora a firenzei *Santa Maria degli Angeli* templom mellett épült. Mind Matteo, mind pedig unokaöccse, a váradi püspöki széket Pipó közreműködésével elnyerő Andrea egy-egy kamalduli szerzetesházat tervezett emelni Toszkánában.

Templomok, kápolnák

Magától értetődően a szekuláris egyházi intézmények is fontos szerepet játszottak egy-egy bárói familia mindennapjaiban. A támogatásban részesülő egyházi

⁴⁰ A familia vallásosságának átfogó elemzésére l. FEDELES–PRAJDA 2014.

⁴¹ PUSKELY 1998. I. 589.

intézmények között székesegyházakat, plébániatemplomokat, kápolnákat egyaránt találunk. Amint fentebb példákkal illusztrálva említettem, sok esetben együtt nyert kifejezést a vallásosság, a kegyúri köteleességtudat, valamint a hatalmi reprezentáció igénye. A főurak az uradalmaikban élők lelki gondozásának folyamatosságát biztosítandó, templomokat, kápolnákat alapítottak, a meglévőket újjáépítették, bővítették, kiváltságokat biztosítottak számukra, gondoskodtak felszerelésükről és a klerikusok ellátásáról, amint ezt a Maróti család példája is szemlélteti.

Maróti János Zsigmond regnálása alatt négy ízben töltötte be a macsói báni méltóságot, az uralkodó megbízható híveként szolgálataiért számos birtokkal gyarapíthatta a családi vagyont. Atyán és Gyulán ferences kolostorokat létesített,⁴² Valkó megyei birtokközpontjában, Maróton pedig a Szűz Mária tiszteletére emelt plébániatemplom számára szentszéki kiváltságokat biztosított.⁴³ A pápa Maróti elé terjesztett kérését teljesítve, a pécsi egyházmegyében fekvő intézményt prépostság rangjára emelte, s a környék, különösen a Száva és Boszna folyók közti területen működő templomok, kápolnák igazgatóit a prépost joghatósága alá rendelte (1414). Erre a főúr indoklása szerint azért volt szükség, mivel az ott élők többsége eretnek (*maior tamen pars habitatorum eorundem patarenorum*), akik nem engedelmeskednek a püspöknek, így tizedet sem fizetnek. A familia kegyurasága alatt álló templom (*cuius ipse Johannes es sui fratres veri patroni existunt*) prépostja a pogányok falvait látogatva, az ott működő klerikusok tevékenységét folyamatosan figyelemmel kísérheti – érvelt Maróti –, elősegítve ezzel a keresztény hitélet gyakorlását. A pápai bulla értelmében a területről a pécsi püspöknek járó dézsma harmad része, mely évente 40 forintot tett ki, a prépostot illette.⁴⁴ Három hónappal később pedig a prépostság *exemptiót* kapott, így közvetlenül a Szentszék joghatósága alá került.⁴⁵ Tíz esztendő múlva az említett kiváltságokat V. Márton pápával is megerősítette.⁴⁶ Noha felmerült annak lehetősége is, hogy a báró a dézsmát saját maga számára kívánta volna kisajátítani,⁴⁷ nézetem szerint ez esetben biztosan nem erről van szó. Ennek ékes bizonyítéka, hogy a szóban forgó prépostság a család kihalását (1476) követően továbbra is működött, s majd csak a század végén (1496), ugyancsak pápai engedéllyel

⁴² KARÁCSONYI 1922–1924. II. 9–10, 70–71.; ROMHÁNYI 2008.

⁴³ KARÁCSONYI 1889. 25.

⁴⁴ KOLLER III. 319–322.; Regesztája: LUKCSICS I. n. 244, ZsO IV, n. 1937.

⁴⁵ KOLLER III. 322–324.

⁴⁶ LUKCSICS I. n. 727.

⁴⁷ ROKAY 1975. A gondolatmenet nem problémamentes, ugyanis egy olyan forrásra támaszkodva érvelt a szerző, mely nem is említette (!) a maróti prépostságot. Janus Pannonius 1466-os kiadványáról van jelesül szó, melyben a pécsi püspök dézsmaszedőit utasította a beszéd módjáról. Az oklevélből mindössze azt tudjuk meg, hogy Maróti a király és az esztergomi érsek utasítására mondott le a pécsi püspököt régtől fogva megillető tized beszédéről. Elegendő cáfolatként arra utalni, hogy pápai engedély folytán vált az említett plébánia exempt prépostsággá, és kapta meg a tizedszedési jogot, melyet bullák garantáltak.

egyesítette Ernuszt Zsigmond a püspökség javaival.⁴⁸ Mindazonáltal a família vallásos mentalitását kellően alátámasztják a fentebb érintett kolostoralapítások, valamint a magánáhitat kapcsán alább tárgyalásra kerülő várkapolnák.

Karitatív tevékenység

A középkori vallásosság fontos megnyilvánulási formái közé sorolható a karitatív tevékenységek gyakorlása is, melyek intézményesült formában különösen az ispotályok alapításában öltött testet. A templomokhoz, kápolnákhöz csatolt ápodlák a betegek gondozása mellett szállást nyújtottak az utazóknak, s befogadták az aggokat, nincsteleneket is.⁴⁹ A 14–15. században a világi társadalom egyes rétegei, így a bárók körében is megfigyelhető, hogy közülük többen szegényházakat hoztak létre, így például Ozorai Pipó Lippán,⁵⁰ Szapolyai Imre Késmárkon.⁵¹ Az Újlakiak e tekintetben kiemelkednek társaik közül, ugyanis a família összesen három ispotályt létesített (Galgócon egyet, Újlakon kettőt).⁵²

A lengyel eredetű erdélyi vajda, Stiborici Stibor (†1414), később pedig azonos nevű fia egyaránt fontosnak tartották az elesettek, rászorulóknak támogatását, ezért mindketten egy-egy szegényházat fundáltak. Idősebb Stibor Szent Erzsébet tiszteletére építtetett ispotályt Szokolcán, ahol 12 szegénynek (*duodecim in numero personis pauperibus videlicet hominibus*) biztosított lakhatást és ellátást. A szám jelentése magától értetődő, hiszen az apostolokra, ezáltal pedig az Evangélium egyik központi gondolatára, a felebaráti szeretetre utal. A védőszent kiválasztása ugyancsak szimbolikus, hiszen Árpád-házi Szent Erzsébet a szegények, elesettek patrónusa. Az ispotály anyagi biztonságát ifjabb Stibor is igyekezett biztosítani, ezért további birtokadománnyal látta el az intézményt, valamint meghagyta a város előljáróinak, hogy a kórház élére alkalmas személyeket (*vitricos, gubernatores, consules hospitalis*) válasszanak. Az előírás értelmében egy jámbor (*devotus*) papot (*presbyter*) kellett szolgálatba fogadniuk, aki a szegényház lakóinak az istentiszteleteket celebrálta (*divina officia peragat*).⁵³ Ifjabb Stibor 1431-ben végrendeletében rendelte el egy ápodla alapítását Beckón, saját, valamint rokonai lelki üdvéért (*salutare remedium animarum*). A Szentlélek tiszteletére szentelt létesítmény felépítésére 300 dukátot biztosított, továbbá egy örökös kápláni állást létesített, hogy biztosítsa a nyomorult, beteg szegény emberek (*defectuose miserabiles et infirme pauperum persone*) lelki gondozását.

⁴⁸ KOLLER IV. 500–505.

⁴⁹ A középkori magyar ispotályokra és szegénygondozásra l. SOMOGYI 1941; MAJOROSSY–SZENDE 2008.

⁵⁰ FEDELES–PRAJDA 2014.

⁵¹ SZAPOLYAI n. 96, 101.

⁵² FEDELES 2011. 394–395.

⁵³ DL 12413. Említi: DVOŘÁKOVÁ 2009. 322.

Az ispotályt a mindenkori beckói plébános felügyelete alá rendelte.⁵⁴

A karitás megnyilvánulásának gyakoribb módja lehetett az egyszerű alamizsnadás, a rászorulókat közvetlen támogatása. Hédervári Katalin testamentumában (1519) találunk erre példát, melyben úgy rendelkezett, hogy rubintvörös ruháját, adják nemes lányoknak és szegényeknek (*alicui nobili puelle et pauperi dent*), s ezért imádkozzanak érte.⁵⁵ Ez esetben bizonyosan a ruha eladásából származó összeg szétosztásáról volt szó.

Zarándoklat, búcsú

A szentek tisztelete, majd pedig a szentkultusból kifejlődő *peregrinatio* a korai időszaktól kezdve fontos eleme a keresztény hitéletnek. Magától értetődő tehát, hogy a tehető családok tagjai körében a közeli és távoli kegyhelyek felkeresése korszakunkban is a devóció általánosan megszokott formái közé tartozott.⁵⁶ A hitbéli megerősödés, áhítatgyakorlat, búcsúnyerés, valamint a családi tradíció mellett a zarándoklat kiváló lehetőséget biztosított az információszerezésre, lovagi tettek végrehajtására, valamint a reprezentációra is, melyet a mágnások igyekeztek kihasználni. Különösen a keresztény kultuszközpontokba, Rómába, a Szentföldre és Santiago de Compostelába irányuló főúri búcsújárások alkalmával figyelhető meg a vallásos és a világi attitűd együttes jelenléte, kon-

2. kép. Szent Erzsébet betegeket gondoz
(A kassai dóm főoltárának részlete, 1474/1477,
MAJOROSSY–SZENDE 2008. 282. nyomán)

⁵⁴ DL 88061. Fordítása: DVOŘÁKOVÁ 2009. 322.

⁵⁵ HÉDERVÁRY I. n. 390.

⁵⁶ A középkori magyar zarándokokra I. CSUKOVITS 2003.

taminálódása.⁵⁷ Mindez szépen kirajzolódik Újlaki Miklós római zarándoklata alkalmával.

A boszniai királyi címet viselő főúr azonos nevet viselő dédapja, Kont Miklós 1350-ben kereste fel az Örök Várost Nagy Lajos király kíséretének tagjaként. Dédunokája 100 évvel később tervezte először az apostolfejedelmek küszöbének felkeresését, melyről *supplicatio*ja tanúskodik. A családi hagyományra visszavezethető jámbor utazás azonban végül csak 25 évvel később, az 1475-ös jubileumi szentév alkalmával valósulhatott meg. Újlaki 110 fős kíséretével először a loretoi kegytemplomot látogatta meg, a húsvétot azonban már az *Urbs*ban ünnepelte. A buzgó áhítatgyakorlatok elvégzésén túl benyújtott kérvényei, is vallásos mentalitásáról tanúskodnak, hiszen – egybekel mellett – maga és családtagjai részére szabad gyónatáválasztásért, kegyurasága alatt álló templomok, kápolnák számára búcsúengedélyért folyamodott. IV. Sixtus pápa audiencián is fogadta, mely jelenetet egy freskón is megörökítették az *Ospedale di Santo Spirito* nagytermének falán, ami mindmáig látható. A személyes devóció megélése mellett bizonyosan diplomáciai-politikai megbeszélésekre is sor került mind Rómában, mind pedig a hazauti során Ferrarában és Velencében. Az Esték városában megcsodálta az újonnan elkészült reneszánsz palotákat, kerteket, sőt arra is vannak adataink, hogy építőmestereket és kertészeket fogadott szolgálatába.⁵⁸

Olyan esetek is ismertek, amikor egy zarándoklatról mindössze közvetett forrásokkal rendelkezünk, amint Drágfi János országbíró oltáralapítási szándéka (1524) példázza. Az általa létesíteni kívánt csehi kápolnával kapcsolatban meghagyta, hogy „a nagyoltár legyen *Rokonady* boldogasszony és Szent Farkas nevén”.⁵⁹ A kissé romlott névalak mögött könnyen felismerhető a franciaországi *Rocamadour* városka neve,⁶⁰ mely csodatévő Mária szobra révén Nyugat-Európa kedvelt kegyhelyei közé tartozott. A Santiago de Compostelába vezető egyik fő zarándokút, a *Via Podensis* mellékvonalán⁶¹ elhelyezkedő búcsújáróhely említése vélhetőleg egy compostelai zarándoklathoz kapcsolódik.

A búcsújárással kapcsolatban a hazai kegyhelyeket is vizsgálnunk kell, hiszen a korábbi kutatások rámutattak arra, hogy a kegyurak lehetőségeikhez mérten igyekeztek egy-egy birtokközpontjuk templomát pápai, főpapi búcsúengedélyek segítségével lokális-regionális kegyhellyé tenni. Ezen eseteknél ismételtelen a szakrális és profán szféra egymást erősítő hatásának lehetünk tanúi, hiszen a kiválasztott egyházakat meglátogató hívek az üdvösségszerző ájtatos cselekmények mellett vásárolhattak a település sokadalmán, elkölthették pénzüket a helyi borkimérőben-fogadóban, ezáltal gazdasági hasznot hoztak a település lakóinak,

⁵⁷ A vallásos és profán elemek együttes megjelenésére, az információáramlás és zarándoklat összefüggéseire l. FEDELES 2014a.

⁵⁸ FEDELES 2008.

⁵⁹ MÉSZÖLY 1917. 121-124.; LEVELEK 94-96.

⁶⁰ PÁSZTOR 2000. 132.

⁶¹ CZELLÁR 2000. 92-95.

közvetve pedig földesurának. E törekvések mind Ozorai Pipó, mind pedig Újlaki Miklós esetében kimutathatók. Mindketten névadó birtokaikat, előbbi a tolnai Ozorát, utóbbi a szerémségi Újlakot kívánta kegyhellyé fejleszteni.⁶² Újlaki törekvéseit annak ellenére siker koronázta, hogy a településen nyugvó Kapisztránói János általa szorgalmazott szentté avatási eljárása (egészen 1690-ig) eredménytelen maradt. Mindazonáltal a nándorfehérvári diadal itáliai hőségnek sírja a 15. század végétől az egyik legkedveltebb hazai búcsújáróhelyek egyike lett.⁶³

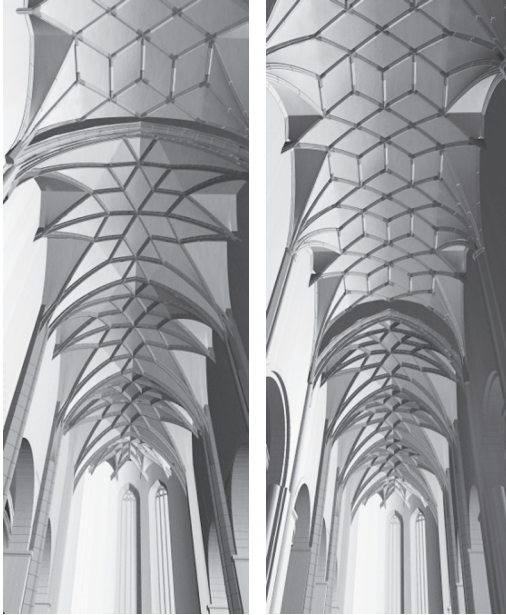
Egyház és politika

E vizsgálati szempont látszólag távol áll a korabeli vallásosság elemzésétől, azonban nézetem szerint mégsem hagyható (teljesen) figyelmen kívül. Ennek roppant egyszerű a magyarázata, ugyanis egyrészt – amint jól ismert – a középkorban a prelátusok vezető szerepet játszottak a királyi udvarban diplomáciai, katonai- és politikai téren egyaránt. Másrészt pedig az egyházi kézen lévő stratégiai fontosságú várak és városok, valamint a tizedbevételekből származó jövedelmek miatt az egyházi intézmények a bárók érdeklődését is felkeltették. A főúri családok tagjai, familiárisai kisebb-nagyobb egyházi méltóságokba kerülve a rokonság hatalmi ambícióinak hatékony támogatóivá válhattak. Az egyházi intézmények feletti ellenőrzés biztosításának szintén alapvető módja a kegyúri jog megszerzése volt. A patronátus birtokában ugyanis lehetőség kínálkozott az adott intézmény megfelelő személlyel történő betöltésére, ezáltal pedig a szóban forgó egyház birtokaira támaszkodva a kegyúr területi hatalmának növelésére. Mindebből következik, hogy egy-egy mágnás politikai – hatalmi– anyagi érdekek motiválta ambícióin túlmenően, devócionális nézőpont is érvényre juttatható e téren, melyek szintén fontos adalékul szolgálhatnak a vallásos mentalitás vizsgálata során. Mindennek személetes példáját nyújtja az Ernuszt család.

A feltehetőleg bécsi zsidó gyökerű, kikeresztelkedett családfő, János Mátyás királyi szolgálatába állva futott be szép karriert, s élete alkonyán a bárói rétegbe emelkedett. Idősebb fiát, Zsigmondot egyházi pályára szánva, Itáliában taníttatta, és fiatal kora dacára, kieszközölte számára a pécsi püspöki méltóságot (1473). János a pécsi egyházra vonatkozó kegyúri jogot is elnyerte az uralkodótól, így tulajdonképpen teljes ellenőrzést szerzett az ország egyik leggazdagabb egyházmegyéje fölött. Kérdés, hogy jelentős befolyását csupán az – elvitathatatlan – evilági haszonszerzésre használta-e fel? Minderre végrendelete adja meg a választ. Testamentumában a budai Nagyboldogasszony templom melletti temetőben kápolnát alapított, melyet gondosan felszerelt, és örökös misealapítványt létesített. Az említettek mellett pedig kifejezetten kérte (*rogo*) fiát, hogy mielőbb szenteltesse fel ma-

⁶² SÜMEGI 2007; SÜMEGI 2009; FEDELES–PRAJDA 2014.; FEDELES 2011.

⁶³ FÜGEDI 1981; ANDRIĆ 2009; FEDELES 2011.

3. kép. A pécsi székesegyház késő gótikus hajójának és szentélyének rekonstrukciója
(Készítette: Szőke Balázs, Buzás 2009. 180, 183. képek nyomán)

gát (*quantocius promoveatur ad [sacr]os clericorum ordines et faciat se consecrari in episcopum*), valamint – egy gondos patrónushoz illően – meghagyta neki, hogy az elődei hanyagsága folytán romos (*destructa*) bazilikát építse újjá.⁶⁴ Nem tudjuk, hogy végül Zsigmond felvette-e az egyházi rendeket, azonban egyházmegyéje nem szenvedett e téren sem hiányt, ugyanis Antal megarai címzetes püspök személyében helyettest vett maga mellé, aki a főpapi teendőket (pl. szentelések, bérmlás) ellátta. Főpásztori gondoskodását mutatja, hogy egyházmegyéje számára nyomtatott misekönyvet készített Bázalben (1487), melyet néhány esztendő múlva Velencében is kiadtak (1499). Apja másik kérésé-

nek is eleget tett, ugyanis nevéhez köthetjük a pécsi székesegyház késő gótikus átépítését, a püspökvár erősítésének modernizálását egyaránt.

Ifjabb János apja példája nyomán ugyancsak gondos kegyúrnak bizonyult. Amint fentebb láthattuk, apja a mosóci plébániatemplom számára készített oltárképet, ő pedig a család birtokközpontjában, a muraközi Csáktornyán álló templomot modernizáltatta, valamint ő rendelte meg a Nedelice-i templom számára az erdélyi stíluselemekkel bíró, késő gótikus szentségházat.⁶⁵

Magánhívat

Egy-egy társadalmi csoport vallásos mentalitásának vizsgálata során a legnagyobb problémát a devóció személyes jellegének kitapintása jelenti, amint erre

⁶⁴ ZALA II. N. 320.

⁶⁵ KUBINYI 2001; FEDELES 2009; PAPP 2010; WEHLI 2012.

a fentiekben utaltam. A vallásosság szó kapcsán önkéntelenül is általában olyan asszociációk keletkeznek, melyek a hit megélésének hétköznapi aspektusaira, így például a szentségek vételére, az imádkozásra, a böjtre, összefoglalóan a magánhítatra vonatkoznak. Forrásaink tüzetesebb szemrevételeével a hitélet e szegmensei is – noha töredékesen, de – felvillantathatók.

A hívők mindennapjainak elválaszthatatlan részét képezte a szentmísehallgatás és a szentáldozáshoz járulás. Mivel a bárók hivatali teendőik, diplomáciai küldetéseik miatt gyakran voltak úton, valamint a hadjáratok során sem nyílt lehetőségük templomokba, kápolnába betérve misén részt venni, így hordozható oltár (*altare portatile*) készíttetésére kértek szentszéki felhatalmazást. A 15. század során az egyháziak és a köznemesség körében is általánossá váló gyakorlat mindenképpen a korszak vallásos mentalitását tükrözi.⁶⁶ A formulává merevedett pápai engedélyek szerint a felhatalmazást nyerők számára a mobil oltárnál saját papjuk vagy más alkalmas presbiter (*per proprium vel alium sacerdotem idoneum*), az arra illő és megfelelő helyen (*in locis ad hoc congruentibus et honestis*) szentmisét (*missa*) celebráljon vagy más liturgikus cselekményt (*alia divina officia*) végezzen.⁶⁷ 1459. április 3-án több kormánytag, így Guti Ország Mihály nádor, Györgyi Bodó Gáspár asztalnok-, Györgyi Bodó Gergely tárnokmester, Laki Tuz János kincstartó, továbbá Dombai Pál somogyi ispán, Alsólendvai Szécsi Miklós, Bajmóci Albert királyi kamarások és Geszti Mihály kamarázmester egyazon pápai bullában kaptak hordozható oltár tartására felhatalmazást. Kérelmüket a közeli időben elvégzendő fontos feladataikkal (*cum qualitas negotiorum pro tempore ingruentium id exegerit*) indokolták.⁶⁸ A Mátyás trónra lépését követő, belpolitikai és külpolitikai szempontból egyaránt bizonytalan és veszélyes időszakban⁶⁹ is fontosnak tartották tehát ezek az előkelők, hogy szentmisét hallgassanak, következésképpen közösen benyújtott *supplicatio*jukat elhamarkodottság lenne a korabeli „divat” számlájára írni.

A misék, liturgikus cselekmények, magánimák kapcsán nem hagyhatjuk figyelmen kívül a várkápolnákat sem. Amellett, hogy e szakrális terek elsősorban a várbirtokos és szűk környezete számára a liturgikus cselekmények, személyes áhítat-gyakorlatok helyszínéül szolgáltak, reprezentációs szerepet is betöltöttek a középkor alkonyán. E kápolnák spirituális jelentőségére Horváth Richárd mutatott rá a Maróti familia kapcsán.⁷⁰ A fentebb említett János fia, László két

⁶⁶ A magyarok számára kiadott II. Pál pápa korából származó engedélyekre l. CZAICH 1899. 256-272.

⁶⁷ PL. THEINER II. n. 494, 497.

⁶⁸ THEINER II. n. 497.

⁶⁹ Elég helyütt csak arra utalni, hogy 1459. február 7-én a magyar pártütők egy csoportja III. Frigyeszt választotta királlyá, majd pedig április 7-én a királyi sereg vereséget szenvedett Körmendnél a lázadóktól. VESZPRÉMY 2008; PÁLOSFALVI 2013.

⁷⁰ HORVÁTH 2009. 84-89.

várkápolnát is alapított. Az egyiket Békés megyei rezidenciáján, Gyulán, ahova vélhetőleg idős korában visszavonult (†1448), s melyet 1445-ben szentelt fel az Apostolfejedelmek tiszteletére és részesített búcsúkiváltságokban Miklós egri segédpüspök.⁷¹ A család Dráván túli centrumában, Valpó várában pedig valószínűleg ezt megelőzően létesített Szent László tiszteletére egy liturgikus helyiséget. Ez utóbbi kapcsán a báró özvegye és két fia a helyi ordináriushoz fordult, s engedélyt kértek, hogy a kápolna rektora a szentséget kiszolgáltathassa a vár lakóinak (*inhabitatores dicti castris*), valamint a kápolnában őrizhesse az oltáriszentséget (*sacramentum ewkaristie*) és a betegek olaját (*oleum infirmorum*). András pécsi püspök ehhez hozzájárult a keresztség szentségének kivételével, azzal a kikötéssel, hogy a Marótiaknak a valpói plébános számára kárpótlást kellett fizetniük az elnyert privilégium okozta esetleges anyagi veszteségeikért. A kérés indoklásában a leglényegesebb momentum, miszerint mindezt azért tartották szükségesnek, mivel a bizonytalan idők és a plébániától való távolság miatt sok esetben nem jutnak a várbéliek a szakramentumokhoz. Az említett szerző teljes joggal vetette fel, hogy a várkápolnának biztosított plébániai jogok egyértelműen a lelki szükségletekkel, illetően pedig a mély vallásos meggyőződéssel, nem pedig a reprezentációs igénnyel, hovatovább a korabeli divattal hozhatók összefüggésbe.⁷² Mindezt még azzal egészítem ki, hogy a család utolsó férfi tagjának, Mátyásnak az özvegye 1480-ban a valpói várkápolna privilégiumlevelét átíratta és megerősítette Zsigmond pécsi püspökkel.⁷³

A magánimádságokra vonatkozóan elsősorban a Magyar Benigna számára készített két imakönyv említhető. Az 1494 előtt keletkezett impozáns kiállítású, gazdagon díszített Festetics-, valamint a két évtizeddel későbbi Czeh-kódex egyaránt tartalmazták néhai (első) férje, a híres hadvezér Kinizsi Pál betegsége idejére utaló, felgyógyulásáért könyörgő imát.⁷⁴ Ugyancsak a gyakori imádkozásra utalnak az elsősorban a nemesasszonyok végrendeletében felbukkanó olvasók (*legibulum*). Ez nyilván a Rózsafüzér-imádságok 15. század második felében történő elterjedésével áll összefüggésben. Gersei Pető Miklós özvegye (1503) összesen három, míg Hédervári Katalin (1519) két olvasóról emlékezett meg, s az ezekhez kapcsolódó intézkedésük a középkori népi vallásosság egy további részletére is felhívja. Tudniillik a templomoknak juttatott láncokkal kapcsolatban mindketten úgy rendelkeznek, hogy azokat Szűz Mária, illetve Krisztus szobrának nyakába (*ad collum*) akasszák, tehát a barokk korban nagy népszerűségnek örvendő, öltöztetős Mária szobrok korai megjelenésének lehetünk tanúi.⁷⁵

⁷¹ BÉKÉS n. 24.; FELD 2000. 261, 274.

⁷² DL 14703; HORVÁTH 2009. 87.

⁷³ DL 14703.

⁷⁴ FESTETICS-KÓDEX; CZEH-KÓDEX.

⁷⁵ KELÉNYI 2011.

Gyászszertartás

Végezetül az elmúláshoz kapcsolódó mozzanatokban (előkészületek, temetési ceremónia, emlékezet) kitapintható vallásosságot értem röviden. A gyászszertartások, melyek talán a leglátványosabb elemei voltak a középkori vallásosság-nak és önmegjelenítésnek, kiváltképp alkalmasak voltak arra, hogy az érzelme-
ket végletekig, sok esetben eltúlozva, látványosságként jelenítsék meg. „A gyász kulturális értéke az, hogy a fájdalomnak formát és harmóniát ad. [...] Minél nemesebb az elhunyt és az életben maradt, a gyász annál heroikusabb méreteket ölt.”⁷⁶ A betegségben szenvedők, a bizonytalan kimenetelű esemény (távoli utazás, hadi vállalkozás) előtt állók, de elsősorban a haláluk közeledtét érzők gondosan előkészítették az e világból történő eltávozásukat. A végrendeletekben ugyanis általában megnevezték választott temetkezőhelyüket, esetenként utaltak a szertartás egyes elemeire, kellékeire, valamint – ahogy fentebb bemutattam – posztmortális szolgálatokat rendeltek különböző egyházi intézményeknél üd-
vösségük előmozdítása érdekében.

A bárói famíliák igyekeztek olyan családi temetkezőhelyeket kialakítani, amely a generációk összetartozását, másrészt pedig társadalmi presztízsét jelenítette meg. Ez utóbbiból következőleg sokan közülük, különösen az újonnan fel-emelkedettek arra törekedtek, hogy rangjukhoz illő, reprezentatív egyházi intéz-
ményeket válasszanak e célra.⁷⁷ E tekintetben kétségkívül a fehérvári koronázó bazilika, az ország egyik legfontosabb szakrális központja áll az első helyen, ahol Szent István és Imre mellett középkori királyaink többsége nyugodott. A bárók közül többen, így például idősebb Stiborici Stibor, Marcali Miklós, Ozorai Pipó, Rozgonyi István, Buzlai László abban a kiváltságban részesültek, hogy itt létesít-
hettek maguk és családjuk számára méltó temetkezőhelyet.⁷⁸ Természetesen vol-
tak olyanok is, akik szerényebb nyughellyel is beérték, mint Ákosházi Sárkány Ambrus, aki az érdi Szent György plébánia-templomot jelölte ki.⁷⁹

A temetés egyes kellékeiről, kivételes esetekben pedig magáról ceremóniáról is részletesen tudósítanak forrásaink. Ernuszt János utasítása szerint holttestét vi-
lági papoknak és szerzeteseknek kellett a választott temetőkápolnához kísérniük, továbbá egy fekete selyemmel vagy vászonnal letakart lovat volt szükséges áldoz-
niuk (*offeruntur equi serico nigro cooperti vel panno*), amint ezt egy báróért szokás az országban (*uti debet fieri et consuetum est pro uno barone regni*).⁸⁰ Ez esetben a temetésben a holttest előtt vezetett lóról van természetesen szó, amely – ahogy az

⁷⁶ HUIZINGA 1996. 40.

⁷⁷ FÜGEDI 1970. 77-78.

⁷⁸ ENGEL 1987.

⁷⁹ FÜSSY 1901. A középkori magyar temetkezésekre I. SOLYMOSI 1987; KUBINYI 2005.

⁸⁰ ZALA II. n. 320.

oklevél is fogalmazott – általánosan elterjedt szokás volt a középkorban.⁸¹ Ugyancsak meghagyta, hogy címerével ellátott márvány sírkövét készítsék el (*lapis marmoreus, qui in cimiterio iacet debet dicta pecunia sculpi cum armis meis*).⁸²

Tescheni Hedvig hercegnő, Szapolyai István özvegye temetését fiai rangjához illően körütekintően előkészítették. 1521. április 29-én kelt levelükben hívták Kassa polgárainak képviselőit, a május 12-ére, vasárnapra kitzőzött szepesi gyászszertartásra és temetésre (*celebrationem sepulture et exequiarum*).⁸³ A lőcsei városi krónikából további részleteket is megtudunk. Eszerint az úrnő április 16-án adta vissza lelkét teremtőjének Lőcsén. Május elsején a holttestet nyolc nagy fekete ló vitte, melyet Szapolyai György egy fehér lovon ülve 30 lovassal és 15 szekérral követett, először a városba, majd onnét Szepeshelyre, férje nyughelyére szállították. Utánuk a halottas menet haladt: a lőcsei magisztrátus, a polgárság és a papok. A halottaskocsin négyen ültek, s folyamatosan zsoltárokat olvastak. A kocsi mellett mindkét oldalon öt gyalogos ment, kezükben égő fáklyákkal. Az elhunytat összesen 60 lovas, közöttük a megboldogult aulikusai kísérték, végül a sort 30 huszár, 15 szekéren ülve sirató asszonyok és leányok sokasága zárta. A gyászmisét a nyitrai püspök, valamint 400 pap és szerzetes koncelebrálta.⁸⁴

A ceremóniát a sírba helyezés zárta le, melyet a szociális állást tükröző különböző típusba sorolható síremlékek (sírfedlap, tumba, epitáfium) jeleztek. A 14. század vége óta közkeletűvé váló vörös márvány sírlapokon az előkelő férfiak egész alakos, páncélba öltözött alakját jelenítették meg általában, címerével és továbbbi, presztízsnövelő rendjelekkel. A reprezentáción túl az emlékezet fenntartását is szolgálták természetesen e síremlékek. Korszakunkra a funerális emlékek vonatkozásában az eredendően liturgikus jelentésű *memoria* mindinkább az elhunyt dicsőségét hívatott kifejezni, s ezáltal egyfajta hangsúlyeltolódás figyelhető meg a szakrális emlékezet kárára. Ezt mind a feliratok, mind pedig a síremlékeken, liturgikus épületeken megjelenített képi ábrázolások alátámasztják.⁸⁵ Ennek

⁸¹ Erre kimerítő szakirodalommal és számos forrással l. SZARKA 2001.

⁸² ZALA II. n. 320.

⁸³ SZAPOLYAI n. 532.

⁸⁴ „Anno MDXXI die XVI Aprilis obiit Hedvigis ducissa Teschinensis, vidua Stephani Zapolya. Die I Maii corpus exsanguie, quod octo magni nigri vehebant equi, et Georgius Zapolya, filius eiusdem, equitans sequebatur, cum 30 equitibus suis ac 15 curribus, pluenta coelo, adductum est Leutschoviam in suburbium; inde capitulum, ad latus mariti sui humanandum. Processit magistratus Leutschoviensis cum civibus obviam et sacerdotibus, quibus Georgius, filius ducissem per suos ministros dedit florenos quatuor et monachis quatuor florenos, scholastico unum florenorum, et cantori unum florenorum. Observa: in curru, quo funus ducebatur, sedebant quatuor, continue psalterium legentes. Filius Georgius ducisse moestus equitabat in equo albo. Post processionem equitabant tres consiliarii defuncte, videlicet de Rosen, Laurentius et Heiko, nobiles viri ex utraque parte currus erant quinque pedites, portantes faces ardentes. Insimul 60 equites comitabantur funus, omnes aulici eius, cum agmen claudentibus 30 huszaris, plures femine et virgines, 15 curribus insidentes, flere vise sunt. Die XII Maii sepulta est. Interfuit funeri episcopus Nitriensis et presbyteri ac monachi fere 400, et unicuique celebranti missam dabuntur, una cum facula.” ETE I. n. 29.

⁸⁵ LÓVEI 2009. I. 129.

talán legismertebb példája a Szapolyai István síremlékén elhelyezett vers, mely a következőket hirdette büszkén az utókornak: „Ez a sír István szepesi ispánt takarja / aki a haza díszére ezernyi győzelmet aratott / aki méltó volt királyi törzsből származó feleségre / aki az országalakók szemében megérdemelten lett nádor. Együtt volt az ország üdve, az erény védelmezése és becsülete / melynek híre örökké fenn fog maradni. / Aki becstelenül éli dicstelen életét / az halálát súlyos dologként fogja megélni. / De én, aki a kalendáriumot hatalmas cselekedetekkel töltöttem meg / és aki a nádorság magasságában lettem híres / örülök annak, ha a végzet magasba emeli az erényekre büszke lelkeket / és a dolgok rendje szerint a bátor férfiak elmennek. / Mert bár a márvány alatt itt nyugszik István vitézsége / mégis fényesen él tovább a magyar ég alatt.”⁸⁶

4. kép. Szapolyai István síremléke
(1499, Magyar Nemzeti Múzeum)

⁸⁶ KÖBLÖS 2008.

Rövidítések

Források

- BÉKÉS Békés megyei oklevéltár. Szerk. HAÁN Lajos, ZSILINSZKY Mihály. Bp., 1899.
- CZAICH 1899 CZAICH Ágoston Gilbert: Regesták a római Dataria-levéltárnak Magyarországra vonatkozó bulláiból II. Pál és IV. Sixtus pápák idejéből. In: Történelmi Tár 22 (1899) 1-17.
- CZEH 1513 Czech-kódex. 1513. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata. [A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának K 42 jelzetű kódexéről készült.] Jegyzetekkel közzéteszi és a jegyzeteket írta: N. ABAFFY Csilla, a bevezetést írta: N. ABAFFY Csilla, CSAPODI Csaba. Bp., 1990. (Régi Magyar Kódexek 4.)
- CSÁKY A Kőrösszegi és Adorjáni gróf Csáky család története. Oklevéltár I-II. Bp., 1919.
- DF Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (=MNL OL), Diplomatikai Fényképgyűjtemény
- DL MNL OL, Diplomatikai Levéltár
- ETE Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából, I-V. Szerk. BUNYITAI Vince, RAPAICS Rajmund, KARÁCSONYI János, KOLLÁNYI Ferenc, LUKSICS József. Bp., 1902–1912.
- FEJÉR Codex diplomaticus Regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I-XI. Ed. FEJÉR, Georgius, Budaë, 1828–1844.
- FESTETICS 1494 Festetics-kódex, 1494 előtt. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. Közzéteszi, a bevezetést és a jegyzeteket írta: N. ABAFFY Csilla Bp., 1996. (Régi Magyar Kódexek 20.)
- FÜSSY 1901 FÜSSY Tamás: Ákosházi Sárkány Ambrus végrendelete 1522. évből. In: Történelmi Tár 24 (1901) 137-146.
- GYÖNGYÖSI 1988 GYÖNGYÖSI, Gregorius: Vitae fratrum eremitarum ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae. Ed. Franciscus L. HERVAY. Bp., 1988. (Bibliothca scriptorum medii recentisque aevorum, SN XI.)
- HÉDERVÁRY A Héderváry család oklevéltára I–II. Közli: RADVÁNSZKY Béla–ZÁVODSZKY Levente. Bp., 1909–1922.
- KOLLER KOLLER, Josephus: Historia episcopatus Quinqueecclesiarum. I–VII. Posonii, Pesthini, 1782–1812.
- LEVELEK HEGEDŰS András–PAPP Lajos: Középkori leveleink (1541-ig). Bp., 1991.
- LUKSICS LUKSICS Pál: XV. századi pápák oklevelei I-II. Bp., 1931–1938. (Olaszországi Magyar Oklevéltár I-II.)
- MÉSZÖLY 1917 MÉSZÖLY Gedeon: Drágffy János 1524-iki végrendelete. In: Magyar Nyelv 13 (1917) 121-124.

- POGGIO 1987 Filippo Scolari, ragadványnevén Spano úrnak, firenzei polgárnak az élete. Írta és összeszerkesztette Jacopo, Poggio úr fia latinról firenzeire fordította Bastiano Fortini. Ford. Vigh István. In: Ozrai Pipo emlékezete. Szerk. Vadas Ferenc. Szekszárd, 1987. 13-23.
- SZAPOLYAI A Szapolyai család Oklevéltára /Documenta Szapolyaiana I. Levelek és oklevelek/Epistulae et litterae (1458–1526). Közreadja/adendum praeparavit: NEUMANN Tibor. Bp., 2012. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria)
- THEINER THEINER, Augustinus: Vetera monumenta historica Hungarum illustrantia. I–II, Romae, 1859–1860.
- WENZEL 1854 WENZEL Gusztáv: Jeruzsálemi magyar alapítványok és zarándoklatok. In: Új Magyar Múzeum 4 (1854) 471-474.
- ZALA Zala vármegye története. Oklevéltár II. Szerk. NAGY Imre, VÉGHELYI Dezső, NAGY Gyula. Bp., 1890.
- ZSO Zsigmond-kori oklevéltár. I–XIII. Összeállította: MÁLYUSZ Elemér, BORSA Iván, C. TÓTH Norbert, NEUMANN Tibor, LAKATOS Bálint. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1, 3-4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43 és 49.) Bp., 1951–2013.

Irodalom

- ANDRIĆ 2009 ANDRIĆ, Stanko: Kapisztrán Szent János csodái. Bp., 2009.
- CABELLO 1987 CABELLO, Juan: A tari Szent Mihály templom építéstörténete. In: Művészet Zsigmond király korában, I-II. Szerk. BEKE László, MAROSI Ernő, WEHLI Tünde. Bp., 1987. 283-296.
- CABELLO 1993 CABELLO, Juan: A tari Szent Mihály templom és udvarház. Bp., 1993. (Művészettörténeti füzetek 22.)
- CEVINS 2003 CEVINS, Marie-Madeleine: Az egyház a késő-középkori magyar városokban. Bp., 2003.
- CEVINS–KOSZTA 2000 CEVINS, Marie-Madeleine de–KOSZTA, László: Noblesse et ordres religieux en Hongrie sous les rois Angevins (v. 1323–1382). In: La noblesse dans les territoires angevins à la fin du Moyen Age. Actes du colloque international organisé par l'Université d'Angers (Angers–Saumur, 3–6 juin 1998). Dir.: Noël COULET, Jean-Michel MATZ. Rome, 2000. (Collection de l'École Française de Rome 275.) 585–606.
- CZELLÁR 2000 CZELLÁR Katalin: A Szent Jakab út. Santiago de Compostela zarándokútjai. H.n. 2000.
- CSUKOVITS 2003 CSUKOVITS Enikő: Középkori magyar zarándokok. Bp., 2003. (História Könyvtár – Monográfiák 20.)
- DINZELBACHER 1990 DINZELBACHER, Peter: Mittelalterliche Religiosität. In: Frömmigkeitsstile im Mittelalter. Hg. v. Wolfgang HAUBRICH. Göttingen, 1990. (=Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik 20 /1990/ Heft 80.) 14-34.

- DINZELBACHER–
BAUER 1990   DINZELBACHER, Peter – BAUER, Dieter R. (Hg.): Volksreligion im hohen und späten Mittelalter. Paderborn–München–Wien–Zürich, 1990.
- DVOŘÁKOVÁ 2009   DVOŘÁKOVÁ, Daniela: A lovag és királya. Stiborici Stibor és Luxemburgi Zsigmond. Pozsony, 2009.
- ENGEL 1987   ENGEL Pál: Temetkezések a középkori székesfehérvári bazilikában. In: Századok 121 (1987) 613-637.
- ERDÉLYI 2012   ERDÉLYI, Gabriella: The Consumption of the Sacred: Popular Piety in a Late Medieval Hungarian Town. In: Journal of Ecclesiastical History 63 (2012) 31-60.
- FAULSTICH 1996   FAULSTICH, Werner: Medien und Öffentlichkeiten im Mittelalter 800–1400. Göttingen 1996. (Die Geschichte der Medien, Bd. 2.)
- FEDELES 2008   FEDELES Tamás: Bosniae...Rex...Apostolorum limina visit". Újlaki Miklós 1475-ös római zarándoklata. In: Történelmi Szemle 50 (2008) 461-478.
- FEDELES 2009   FEDELES Tamás: Ernuszt Zsigmond pécsi püspök (1473–1505). Pályavázlat. In: FEDELES Tamás–TÖRÖK József–POHÁNKA Éva: Missale secundum morem Alme Ecclesie Quinqueecclesiensis. Venetiis, 1499. Faksimile kiadás kísérő tanulmányai. [Szekszárd] 2009. I–XXXI.
- FEDELES 2011   FEDELES Tamás: Egy középkori főúri család vallásossága. Az Újlakiak példája. In: Századok, 145 (2011) 377-418.
- FEDELES 2014a   FEDELES Tamás: Mennyei és földi kommunikáció. A késő középkori főúri-nemesi devóció, mint az információáramlás csatornája. In: Világtörténet 36 (2014) 67-102
- FEDELES 2014b   FEDELES Tamás: Medicina contra peccata mundana". Késő középkori főúri misealapítványok. In: Századok 148 (2014) 443-469.
- FEDELES–
PRAJDA 2014   FEDELES Tamás–PRAJDA Katalin: „Ő olyan vallásosan, szokásaiban és életmódjában olyan mértéktartóan élt”. Adalékok Filippo Scolari és családja vallásosságához. In: Történelmi Szemle 56 (2014) (sajtó alatt)
- FÜGEDI 1970   FÜGEDI Erik: A 15. századi arisztokrácia mobilitása. Bp., 1970.
- FÜGEDI 1981   FÜGEDI Erik: Kapisztránói János csodái. A jegyzőkönyvek társadalomtörténeti tanulsága. In: Uó: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp., 1981. 7-56.
- FÜGEDI 1991   FÜGEDI Erik: Sepelieurunt corpus eius in proprio monasterio. A nemzetségi monostor. In: Századok 125 (1991) 35-67.
- HAMM 1977   HAMM, Berndt: Frömmigkeit als Gegenstand theologischer geschichtlicher Forschung. Methodisch-historische Überlegungen am Beispiel von Spätmittelalter und Reformation. In: Zeitschrift für Theologie und Kirche 74 (1977) 464-497.
- HAMM 2011   HAMM, Berndt: Religiosität im späten Mittelalter. Spannungspole, Neuaufbrüche, Normierungen. Tübingen, 2011. (Spätmittelalter, Humanismus, Reformation; 54)

- HORVÁTH 2009 HORVÁTH Richárd: Várak és uraik a késő középkori Magyarországon. (Vázlat a kutatás néhány lehetőségéről). In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. NEUMANN Tibor, RÁCZ György. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. – *Analecta Mediaevalia* III.) Bp.–Piliscsaba, 2009. 63-104.
- HUIZINGA 1996 HUIZINGA, Johan: A középkor alkonya. Az élet, a gondolkodás és a művészet formái Franciaországban és Németalföldön a XIV. és XV. században. Bp., 1996.
- JARITZ 2010 JARITZ, Gerhard: Die Ordnung der Gabe. Spätmittelalterliche Seelgeräte, Alltagsbeeinflussung und die Relevanz des Details. In: Rutengänge. Studien zur geschichtlichen Landeskunde. Festgabe für Walter Brunner zum 70. Geburtstag. Hg. BRUNNER, Meinhard, PFERSCHY, Gerhard, OBERSTEINER, Gernot P. Graz, 2010. (Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark Bd. 54) 79-85.
- KAMP 1993 KAMP, Norbert: Memoria und Selbstdarstellung. Die Stiftungen des burgundischen Kanzlers Rolin. Sigmaringen 1993. (Beihefte der Francia 30.)
- KARÁCSONYI 1889 KARÁCSONYI János: Maróthy János macsói bán élete. In: A Békésvármegyei Régészeti és Műelődéstörténeti Társulat Évkönyve 13 (1886/1887). Öszeállította Karácsonyi János. Békésgyula, 1889. 1-29.
- KARÁCSONYI 1922–1924 KARÁCSONYI János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig I-II. Bp., 1922–1924.
- KELÉNYI 2011 KELÉNYI Borbála: Az öltöztetős Madonna két késő középkori forrás alapján, kitekintéssel a néprajzi párhuzamokra. In: *Micae Mediaevalis*. Tanulmányok a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. Kádár Zsófia, Mikó Gábor, Péterfi Bence, Vadas András. Bp., 2011. 45-61.
- FELD 2000 FELD István: A gyulai vár a középkorban. In: A középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk. KOLLÁR Tibor Szeged, 2000. 256-280.
- KÖBLÖS 2008 KÖBLÖS József: Szapolyai István Pápan írott végrendelete. In: Istennek, hazának, tudománynak. Tanulmányok a 95 éves Nádasy Lajos tiszteletére. Szerk. MEZEI Zsolt. Pápa, 2008. 124-144.
- KUBINYI 1999 KUBINYI, András: Főúri és nemesi végrendeletek a Jagelló-korban. In: *Soproni Szemle* 53 (1999) 331-342.
- KUBINYI 2001 KUBINYI András: Ernuszt Zsigmond pécsi püspök rejtélyes halála és hagyatékának sorsa. In: *Századok* 135 (2001) 301-361
- KUBINYI 2005 KUBINYI András: Késő középkori temetkezések a történeti forrásokban. In: „...a halál árnyékának völgyében járok...” A középkori templom körüli temetők kutatása. A Magyar Nemzeti Múzeumban, 2003. május 13–16. között megtartott konferencia előadásai. Szerk. RITÓÓK Ágnes, SIMONYI Erika. Bp., 2005. (*Opuscula Hungarica* 6.) 13-18.

- KURCZ 1988 KURCZ Ágnes: A lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században. Bp., 1988.
- KÜHNE-BÜNZ-MÜLLER 2013 Alltag und Frömmigkeit am Vorabend der Reformation in Mitteldeutschland. Katalog zur Ausstellung „Umsonst ist der Tod“. Hg. v. Hartmut KÜHNE, Enno BÜNZ und Thomas T. MÜLLER. H. n. 2013.
- LÓVEI 2009 LÓVEI Pál: Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria. Bevezető fejezetek a középkori Magyarország síremlékeinek katalógusához I-II. Akadémiai doktori értekezés, kézirat, Bp., 2009.
- MAJOROSSY 2005 MAJOROSSY Judit: A Krisztus Teste Konfraternitás helye a középkori pozsonyi polgárok életében. In: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században. Szerk. CSUKOVITS Enikő, LENGYEL Tünde. Bp., 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 17.) 269-274.
- MAJOROSSY-SZENDE 2008 MAJOROSSY, Judit – SZENDE, Katalin: Hospitals in Medieval and Early Modern Hungary. In: Europäisches Spitalwesen. Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und Früher Neuzeit. Hrsg. von Martin Scheutz, Andrea Sommerlechner, Hervig WEIGL, Alfred S. WEISS. Wien-München, 2008. 409-454.
- MAJOROSSY-SZENDE 2010 P MAJOROSSY, Judit – SZENDE, Katalin (Hgg.): Das Preßburger rotocollum Testamentorum 1410 (1427)–1529. Teil 1: 1410–1487. Wien, Köln, Weimar 2010. (ÖAW Fontes rerum Austriacarum, III. Abt. Fontes Iursi Bd. 21.)
- MEDIA 2011 Media Salutis. Gnaden- und Heilsmedien in der abendländischen Religiosität des Mittelalters und der Frühen Neuzeit. Hrsg. von Berndt HAMM, Volker LEPPIN und Gury SCHNEIDER-LUDORFE. Mohr Siebeck, Tübingen 2011. (Spätmittelalter, Humanismus, Reformation 58.)
- MENACHE 1990 MENACHE, Sophia: The Vox Dei. Communication in the Middle Ages. New York–Oxford, 1990.
- MOLITOR 1976 MOLITOR, Hansgeorg: Frömmigkeit in Spätmittelalter und früher Neuzeit als historisch-methodisches Problem. In: Festgabe für Ernst Walter Zeeden zum 60. Geburtstag. Hrsg. v. Horst RABE, Hansgeorg MOLITOR, Hans-Christoph RUBLACK. Münster, 1976. (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, Supplementband 2.) 1-20.
- MOELLER 1991 MOELLER, Bernd: Frömmigkeit in Deutschland um 1500. In: Die Reformation und das Mittelalter. Kirchenhistorische Aufsätze. Hrsg. Johannes Schilling. Göttingen 1991. 73–85.
- MURARIK 1937 MURARIK Antal: A lélekváltság. (Donum pro salute animae). In: Regnum 2 (1937) 155-167.
- PAPP 2010 PAPP Szilárd: Határtalan történet. Két Szentségház a muraközből. In: Építészet a középkori Dél-Magyarországon. Szerk. KOLLÁR Tibor. Bp., 2010. 123-163.

- PÁLOSFALVI 2013 PÁLOSFALVI Tamás: Szegedtől Újvárig. Az 1458–1459. esztendőkrónikájához. In: Századok 147 (2013) 347-380.
- PÁSZTOR 2000 PÁSZTOR Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagelló-korban. Bp., 2000. (Reprint)
- PUSKELY 1998 PUSKELY Mária: Kétezer év szerzetessége I-II. Bp., 1998.
- RADOCSEY 1955 RADOCSEY Dénes: A középkori Magyarország táblaképei. Bp., 1955.
- RADÓ 1941 RADÓ Polikárp: Battyhány Boldizsár miscelaneumának hitelessége. In: Magyar Könyvszemle 65 (1941) 132-149.
- ROKAY 1975 ROKAY Péter: Egy ismeretlen Janus Pannonius oklevél. In: Janus Pannonius. Szerk. KARDOS Tibor, V. KOVÁCS Sándor. Bp., 1975. (Memoria Saeculorum Hungariae 2.) 175-188.
- ROMHÁNYI 2004 ROMHÁNYI Beatrix: „Meretur vestre devocionis affectus...”. Egy vallásos középkori budai polgár – Söptei Péter kancelláriai jegyző. In: „Es tu scholaris”. Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára. Szerk. F. ROMHÁNYI Beatrix, GRYNEUS András, MAGYAR Károly, VÉGH András. Bp., 2004. (Monumenta Historica Budapestinensia XIII.) 37-44.
- ROMHÁNYI 2008 Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Főszerk. F. ROMHÁNYI Beatrix, szerk. LASZLOVSKY József, SZAKÁCS Béla Zsolt. Bp., 2008. (PC CD-ROM)
- SCHREINER 1992 SCHREINER, Klaus: Laienfrömmigkeit – Frömmigkeit von Eliten oder Frömmigkeit des Volkes? Zur sozialen Verfassung laikaler Frömmigkeitspraxis im späten Mittelalter. In: Laienfrömmigkeit im späten Mittelalter. Hrsg. v. Klaus SCHREINER unter Mitarbeit von Elisabeth MÜLLER-LUCKNER. München, 1992. (Schriften des Historischen Kollegs Kolloquien 20.) 1-78.
- SOLYMOSSI 1974 SOLYMOSSI László: Középkori végrendeleteink forrásértékéről. In: Tiszatáj 28 (1974):6. 26-29.
- SOLYMOSSI 1987 SOLYMOSSI László: Egyházi és világi (földesúri) mortuárium a 11–14. századi Magyarországon. In: Századok 121 (1987) 547-583.
- SOLYMOSSI 1999 SOLYMOSSI László: Két középkor végi testamentum Szabolcs vármegyéből. In: Emlékkönyv Rácz István 70. születésnapjára. Szerk. KOVÁCS Ágnes. Debrecen, 1999. 203-225.
- SOMOGYI 1941 SOMOGYI Zoltán: A középkori Magyarország szegényügye. Bp., 1941. (Palaestra Calasactiana 37.)
- SÜMEGI 2007 SÜMEGI József: Búcsújárás, zárandoklat a középkori Tolna megyében. In: A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXIX (2007) 263-280.
- SÜMEGI 2009 SÜMEGI József: Búcsújárás és zárandoklat. In: A középkor évszázadai (1009–1543). A Pécsi Egyházmegye Története I. Szerk. FEDELES Tamás–SARBAK Gábor–SÜMEGI József. Pécs, 2009. 487-546.
- SWANSON 1995 SWANSON, Robert N.: Religion and Devotion in Europe c. 1215–c. 1515. Cambridge, 1995.

- SWANSON 2006 SWANSON, Robert (ed.): Promissory Notes on the Treasury of Merits. Indulgence in Late Medieval Europe. Leiden/Boston, 2006. (A series of handbooks and reference works on the intellectual and religious life of Europe 1500–1700, vol. 5.)
- SZARKA 2001 SZARKA József: Néhány megjegyzés a temetési menetben vezetett, egyházra hagyott lovakról. In: Tanulmányok a középkorról. Szerk. BALOGH László, SZARKA József, WEISZ Boglárka. Szeged, 2001. 113–124.
- SZOVÁK 1998 SZOVÁK Kornél: Meritorum apud Dominum fructus cumulatorum. (Megjegyzések a 14. század főúri vallásosságához.) In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulójára. Szerk. TUSOR Péter. Bp., 1998. 78–87.
- TÖRÖK 2008 TÖRÖK Gyöngyi: A mosóci Szentháromság-templom főoltára. In: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Kiállítási katalógus. Szerk. FARBAKY Péter, SPEKNER Enikő, SZENDE Katalin, VÉGH András. Bp., 2008.
- VAUCHEZ 1993 VAUCHEZ, André: Gottes vergessenes Volk. Laien im Mittelalter. Freiburg im Br., 1993.
- VESZPRÉMI 2008 VESZPRÉMI László: Mátyás serege Körmendnél 1459-ben. In: Rex invictissimus. Hadsereg és hadszervezet a Mátyás kori Magyarországon. Szerk. Uő. Bp., 2008. 153–160.
- WEHLI 2012 WEHLI Tünde: A három Ernuszt. In: Budapesti Könyvszemle 24 (2012):2. 142–151.

Kiadja a PTE BTK Kari Tudományos Diákköri Tanácsa
Felelős kiadó a KTDT elnöke

nyomtatott kiadás – ISBN 978 963 642 592 0
elektronikus kiadás – ISBN 978 963 642 600 2

Nyomdai előkészítés, nyomdai munkák, digitális szerkesztés:
Virágmandula Kft.
Felelős vezető a Kft. ügyvezetője

www.mandulavirag.hu